

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 3.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **CSAPLÁR-DEGOVICS KRISZTIÁN**
AZ I. VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK OKAI ÉS A SZERB HISTORIOGRÁFIA
- **DEMETER GÁBOR**
EXPANZIÓ VAGY ÖNVÉDELEM
- **TAMARA SCHEER**
KITŰNŐ LEHETŐSÉG NEMZETI JELKÉPEK KIALAKÍTÁSÁRA?
- **KRÁNITZ PÉTER PÁL**
OROSZ ÉS ÖRMÉNY MENEKÜLTEK ÉS A MENEKÜLTÜGY
AZ I. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN KELET-EURÓPÁBAN
- **SZEMLE**
GYARMATI ENIKŐ, BÍRÓ LÁSZLÓ,
SZ. BÍRÓ ZOLTÁN, FRITZ JÁNOS ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcseztudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 3.

TARTALOM

A Nagy Háború és a Balkán (Bíró László)	345
<i>Tanulmányok</i>	
Csaplár-Degovics Krisztián: Az I. világháború kitörésének okai és a szerb historiográfia	349
Demeter Gábor: Expanzió vagy önvédelem? Az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai köreinek tervei Szerbiával kapcsolatban (1913–1915)	391
Igor Grebenkin–Pjotr Akulsin: Az I. világháború és Oroszország nemzeti érdekei. A pánszlávizmustól a proletár internacionalizmusig	409
Tamara Scheer: Kitűnő lehetőség nemzeti jelképek kialakítására? Az osztrák–magyar megszálló rendszer a Balkánon és az Adriai-tenger mentén az I. világháború idején	419
Balaton Balázs: Bajkeverők. A Balkan Committee és a macedóniai reformok (1903–1908)	437
Kránitz Péter Pál: Orosz és örmény menekültek és a menekültügy az I. világháborút követően Kelet-Európában, különös tekintettel Magyarországra	461
<i>Szemle</i>	
Fennmaradni vagy elbukni? Osztrák politika az I. világháború alatt (Gyarmati Enikő)	485
Európai háború 1914. Szükségyszerűség vagy véletlen (Bíró László)	489
Háború békeidőben. Fegyveres konfliktusok az I. világháború után (1917–1923) (Sz. Bíró Zoltán)	494
A modernitás alternatívái és az „agrárista” eszmék hatása a paraszti társadalmakra (Fritz János)	499

Jelen számunkat szerkesztette: Bíró László

Kitűnő lehetőség nemzeti jelképek kialakítására?

Az osztrák–magyar megszálló rendszer a Balkánon és az Adriai-tenger mentén az I. világháború idején¹

„A szerb lakosság harci büszkeségének hasonlóan értelmetlen megsértése volt annak az emlékműnek a lebontása, amelyet a szerbek a nemzetegyesítési harc és a Balkán-háború emlékének állítottak a Kalemegdan-parkban. Az a néhány font bronz, amit az üreges öntött figurákból nyertek, a központi hatalmak számára a nyersanyag-hiány ellenére sem jelentett számottevő nyereséget.”²

Annak ürügyén, hogy sürgős szükségük van nyersanyagokra, az osztrák–magyar megszálló erők gyakorlatilag nemcsak Belgrád összes templomharangját és kilincset foglalták le, hanem a szerb főváros egyik legismertebb részén, a Kalemegdan erőd parkjában álló híres nemzeti emlékművet is lebontották. Amikor Hugo Kerchnawe tábornok, katonai kormányzó, a megszálló rendszer egyik vezetője ezt a „szerb katonai büszkeség felesleges megsértésének” nevezte, bizonyára a helyi lakosság reakcióira gondolt. A kulturális örökség lerombolása, ami egyébiránt megsértette a hágai konvenció 56. cikkelyét,³ hozzájárult a megszállók és a szerbiai lakosság közötti ellenséges viszony kiéleződéséhez.

A háború során egyes népek jelképeit eltávolították, más nemzetek szimbólumainak megteremtését viszont elősegítették. Ez a megszállás idején alkalmazott látszólag ellentmondásos politika az osztrák–magyar külpolitikából, katonai céljaiból eredt, valamint a Monarchia azon szándékából, hogy kiterjeszti kulturális befolyását a Balkánra, különösképpen arra a három országra – Albániára, Montenegróra és Szerbiára –, amelyeket az I. világháború során elfoglalt.

A k. u. k. katonai vezetők „kulturális háborúval” kapcsolatos megfontolásai több célt szolgáltak. Egyrésztől nemcsak bizonyos emlékműveket távolítottak el és változtatták meg az utcaneveket Montenegróban, Szerbiában és Albániában, de megpróbálták a cirill ábécét teljesen kiszorítani a nyilvános terekről. Az osztrák–magyar megszállók ugyanis a cirill betűs írást szerb és orosz szimbólumnak tekintet-

1 A cikk angol nyelvű változata megjelent a Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Koper által kiadott *Acta Histriae* (felelős szerkesztő: Darko Darovec) 2014/3. számában. Lásd: Scheer, 2014. 677–694.

2 „Eine ähnliche zwecklose Verletzung des kriegerischen Stolzes der serbischen Bevölkerung war die Abtragung des Monuments, das die Serben zur Erinnerung an die nationalen Einigungskriege und den Balkankrieg im Kalemegdanpark errichtet hatten. Die wenigen Zentner gewonnener Bronze der hohlgegossenen Figuren bedeuteten für die Mittelmächte trotz ihrer Rohstoffnot keinen wesentlichen Gewinn.“ Kerchnawe, 1928a. 66.

3 Strupp, 1914. 126.

ték, amelyet fel kell váltani. Más volt a helyzet és a feladat viszont Albániában, ahol az olasz kultúra rivalizált az albánnal az Adriai-tenger partján. Másrésről a megszállók kifejezték, hogy meg kell védeni és támogatni kell a meglévő helyi kultúrát az ellenséges hatásoktól, így Albániában az olasz hatásoktól kell óvni. Ugyanez vonatkozott a szerbiai és a montenegrói szláv muszlimokra, albánokra, törökökre, akiknek kultúráját védeni kellett az ellenséges szerb (orosz) hatásoktól. Míg Albániában előnyben részesítették az albán kultúrát, Szerbiában és Montenegróban nem volt olyan kultúra, amelyet hivatalosan támogattak volna. Bár Szerbia ellenséges megszállt ország volt, Albánia pedig megszállt „baráti” ország, hasonló változások zajlottak le a kultúra területén a két országban, mégpedig a lakosság megkérdezése nélkül. Szerbiában a hódítók úgy döntöttek, hogy az ellenséges kultúrát megváltoztatják, Albániában pedig kijelentették: kiszorítják az olasz kultúrát, hogy megvédjék az albán kulturális örökséget és kultúrát.

Jelen cikk az osztrák–magyar megszállás ideje alatti törekvéseket elemzi, azt, hogy az osztrák–magyar hatóságok miként kívánták tiltásokkal és erőszakos változtatásokkal legyőzni az ellenséges befolyást Montenegróban, Szerbiában és Albániában.⁴ Számos tiltás azonban eredménytelennek bizonyult, s idővel vissza is vonták azokat. A források arra mutatnak rá, hogy a tisztviselők „megszállók” voltak ugyan, de nem voltak mindenhatóak. Az adott helyzet, a megszállás nem jelentett garanciát arra, hogy a mindennapi kulturális életben gyors változtatásokat tudnak végrehajtani. Az Osztrák–Magyar Monarchiának több alább ismertetendő esetben vissza kellett vonnia intézkedéseit, s nem politikai okokból, hanem inkább azért, mert az intézkedések veszélyeztették a megszálló rezsim hivatali rendszerét.

A Monarchia és a Balkán, illetve az Adriai-tenger partjának összefonódása

Az Osztrák–Magyar Monarchia befolyása az Adriai-tenger keleti felében és a Balkánon messzi időkre nyúlik vissza. Állandó, évszázados vetélkedés jellemezte a régiót, először az Oszmán Birodalommal állt szemben a Habsburg-monarchia, ezt a küzdelmet az Olaszországgal vívott harc követte a 19. században, majd az újonnan létrejött nemzetállamokkal, Szerbiával – valamint támogatójával, Oroszországgal – és Montenegróval.⁵ Mi több a Habsburg-monarchia maga is „Balkán” volt. Annak következtében, hogy Horvátország és Bosznia-Hercegovina, továbbá a mai Montenegró és Szerbia egyes részei a birodalomhoz tartoztak, a Monarchiának horvát, szerb, bosnyák és (kis számban) albán lakosai voltak. A multietnikus Habsburg-monarchia politikai életét belső harcok határozták meg. Egyes történészek bebizonyí-

4 A cikkhez olyan a katonai igazgatás idején keletkezett forrásokat, illetve szakirodalmat használtam, amelyek főképpen a civil lakossággal foglalkoznak. A cirill írás tiltása például nemcsak a történetírásban jelenik meg hangsúlyosan, hanem a lakosság mindennapi életében is jelentős tényező volt. Lásd: Knežević, 2006; Mitrović, 2007.

5 Haselsteiner, 1996.

tották, hogy az etnikai harc nem kimondottan a birodalmi igazgatás ellen irányult. Bemutatták azt is, hogy vetélkedés folyt a Dalmáciában és az Adria-part mentén élő különböző etnikai csoportok – például az olaszok és a horvátok, illetve a szlovénok – között. Külső hatalmak – mint Olaszország – is beavatkoztak, hogy formálják a régió kulturális, illetve ezáltal politikai képét, a Habsburgok is aktív szerepet játszottak a kulturális vetélkedésben.⁶ Az összecsapások mindig nyomot hagytak a hadseregen is 1914 előtt.⁷

Az I. világháború előtti években mégis több befolyásos katonai és polgári vezető vélte egyre inkább úgy, hogy bizonyos etnikai csoportok „veszélyt” jelentenek. Ennek köszönhetően az államhivatalnokoknak például többé már nem volt világos, vajon ha egy szerb egy hagyományos dalt énekel, akkor saját kultúráját ápolja vagy pedig a szerb nemzeti ideológiát terjeszti, miként egy vezérkari tiszt jelentette felettesének.⁸ 1914 előtt Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnöknek nagy befolyása volt a Monarchia stratégiai terveinek előkészítésére. Conrad ismerte a Balkánról beérkező összes jelentést, s arra a meggyőződésre jutott, hogy Oroszország és Olaszország rossz irányba befolyásolja a régió egyes nemzeteinek politikai magatartását. Olaszország 1882-ben csatlakozott ugyan az osztrák–magyar–német szövetséghez (így jött létre a hármasszövetség), de ettől függetlenül még mindig növelni akarta a befolyását a Monarchia Adria-parti tartományaiban. Conrad ezért preventív háborút javasolt Olaszország ellen. Álláspontja miatt 1911-ben leváltották a vezérkari főnökségről, de a következő évben újra kinevezték. Tisztségénél fogva az I. világháború idején is Conrad határozta meg a Habsburg katonai politikát. Ő és a tisztek százai érezték a növekvő olasz fenyegetést a Monarchia „olasz” részeiben és a szerb/orosz befolyást Dél-Magyarországon, Bosznia-Hercegovinában (1878-tól) és a Novi Pazar-i szandzsákban (1879–1908).⁹ Egy osztrák katonatiszt, aki 1902-ben Triesztben állomásozott, a következőt írta: „Az a benyomása az embernek, mintha egy ellenséges országban élne.”¹⁰ Ez a hozzáállás segít megérteni, hogy a katonai hatóságok az I. világháború idején bevezetett kivételes törvényeknek köszönhetően miként szereztek döntő befolyást a politikai és adminisztratív döntések meghozatalában, melyek során arra törekedtek, hogy szembeszálljanak mindazzal, amit ellenséges – idegen és hazai – hatásnak éreztek. Az elnyomó intézkedések különösen a szerbek, olaszok, rutének és csehek állítólagos Habsburg-ellenes törekvései ellen irányultak.¹¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia nemcsak hogy az orosz és az olasz hatás ellensúlyozásában volt érdekelt, hanem már régóta az oszmán hatalom alatt élő keresztények protektorának tekintette magát. A 19. században a katolikus albáno-

6 Wingfield–Klabjan, 2013; Reill, 2012; Cetnarowicz, 2008; Monzali, 2009; Klabjan, 2011.

7 Monzali, 2009. 78.

8 ÖStA-HHStA, Konsulatsarchiv, Zivilkommissariat Plevlje, Kt. 3, Konv. Ausarbeitungen des Gen. Hptm. Oskar Melzer über das Vilajet Kosovo (1883).

9 Scheer, 2013.

10 „Man hatte auch hier den Eindruck in Feindesland zu leben.” ÖStA-KA, Nachlasssammlung [NL], B/58, Nr. 4, August von Urbański. Das Tornisterkind (unveröffentlichtes Manuskript), 88.

11 Scheer, 2010.

kat vallási alapon védelemben részesítették (*kultuszprotektorátus*), az 1850-es évektől kezdődően az osztrák–magyar kormányzat állta a lelkészek képzésének, valamint a kolostorok és iskolák költségeit. Az olasz volt az elsődleges nyelv, amit az albánoknak tanítottak, mivel az volt a *lingua franca* az adriai partvidéken. Az olasz nemzeti befolyás erősödésével és az irredentizmus növekedésével szemben – amely arra irányult, hogy ne csak az olaszok által lakott területeket tömörítse az újonnan létrehozott olasz nemzetállamba, hanem azokat a vidékeket is, amelyeken az olasz kultúra hatása érvényesül – az 1890-es évek után az Osztrák–Magyar Monarchia elkezdte hirdetni, hogy „Albánia az albánoké”.¹²

A Balkán oszmán fennhatóság alatt álló területein a Monarchia és Olaszország között bizonyosfajta kulturális rivalizálás folyt. Ha például az olaszok egy két tantermes iskolát építettek, az osztrákok egy nagyobbat, négy tanteremmel.¹³ A kultuszprotektorátus feladata megváltozott, kezdetben az albán katolikusok támogatása volt a cél a muszlim Oszmán Birodalomban, de a 19. század végétől az 1914-ig tartó időszakban már az albánokat akarta megvédeni az olasz kulturális és politikai hatásoktól. A Habsburg–olasz kulturális harc folytatódott az 1912–1913-as Balkán-háborúk után is, az Albán Fejedelemség megteremtésének idején, amikor az oszmánok eltűntek a Balkánról.

A Velencei Köztársaság az olasz egyesítés során 1871-ben ugyan lekerült Európa térképéről, mindazonáltal az olasz kultúra a mindennapi élet része maradt Albániában, emellett sok olasz élt az Adriai-tenger partján. Az olasz nyelvű földrajzi elnevezések használatban maradtak, és a szülők továbbra is adtak olasz neveket gyermekeiknek. Ameddig az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország szövetségesek voltak, a hivatalos politikai körök – Conradot kivéve, aki folyamatosan hivatkozott az olasz veszélyre – viszonylag kevés figyelmet fordítottak az olasz befolyásra.

Az Adria osztrák partszakasza és a Monarchia délkeleti tartományai nyugodtak voltak a századfordulón. Az osztrák–magyar apparátus nem tett nagyobb erőfeszítéseket annak érdekében, hogy visszaszorítsák az olasz nemzeti mozgalmat, a katonaságot csak néhány alkalommal vetették be a zavargások elfojtására (mint például Triesztben 1902-ben és a Kotorhoz közeli krivošijei felkelés idején az 1880-as években). Itt nem törekedtek arra, hogy – miként Robin Okey írta – „megszelídítsék” a nacionalizmust, mint a szomszédos Bosznia-Hercegovina esetében.¹⁴ Bár az egész Habsburg Adria-partot „nyelvi határvidéknek” (*frontier*) – egy nyelvileg vegyes lakosságú területnek – lehet tekinteni, mégsem állt a régió politikai célok középpontjában, mint más nyelvileg határvidékek, például Csehország vagy Észak-Itália.¹⁵ A korábbi „válságok” – az 1908. évi annexió és az első Balkán-háború – idején a Habsburg hadsereg kivételes rendelkezésekkel betiltotta a kulturális jelképek használatát. Különösen a dél-magyarországi és a bosznia-hercegovinai szerbeket érintette érzékenyen a cirill ábécé használatának tilalma.¹⁶

¹² Löhr, 2010. 27.; Deusch, 2008. 6.

¹³ Blumi, 2011; Fried, 2012.

¹⁴ Okey, 2007.

¹⁵ Judson, 2006.

¹⁶ Scheer, 2010.

Az osztrák–magyar megszállási politika

Az I. világháború idején a Monarchia újabb területekre terjesztette ki ellenőrzését az Adria partvidékén és a Balkánon. Az osztrák–magyar hadsereg 1914. ősz végén és a tél folyamán elfoglalta Szerbia egyes részeit (a többbit Bulgária), majd pedig 1916 januárjában Montenegrót, valamint ugyanabban az évben Észak-Albániát is. Míg a megszállók Montenegróban és Szerbiában az összes politikai és közigazgatási ügy irányítását átvették, Albániát megszállt baráti országnak tekintették. A helyi közigazgatás vezetőit ily módon a pozícióikban hagyták, és néhány albánt még a döntéshozás folyamatába és az adminisztrációba is bevontak.¹⁷ Arthur Arz von Straußenburg vezérkari főnök, aki 1917 márciusában váltotta fel Conradot, összefoglalta a hadvezetés Albániával kapcsolatos elképzeléseit és elküldte Burián István külügyminiszternek. Az 1918. szeptemberi dátumú elvek mutatják, hogy az albániai megszálló adminisztráció több tekintetben különbözött a montenegrótól és a szerbiaitól, amit a politikai elvek első pontja is kifejez: *„Az albánok nemzeti érzelmét feltétlenül kímélni kell.”*¹⁸ Arz többek között azt is kijelentette, hogy a délszláv propaganda viszont megengedhetetlen (*„unzulässig”*).

A megszállóknak további érdekeik fűződtek ahhoz, hogy támogassák a helyi nemzetiséget, Szerbiát és Montenegrót e tekintetben viszont másként kezelték. A megszállás kezdetétől fogva küzdöttek az orosz befolyással Szerbiában, az olaszszal Albániában és mind a kettővel Montenegróban. Szerbia és Montenegró esetében azonban nem volt hivatalos elképzelés, hogy milyen kultúrával váltsák fel a helyit. 1916-ból származó dokumentumok tanúsága szerint alacsonyabb rangú tisztek Szerbia „horvátosítását” javasolták.¹⁹ Tisza István miniszterelnök 1916-os szerbiai látogatása során viszont ellenezte a horvátosítást Szerbiában, és tiltakozott több intézkedés, többek között a cirill betűs írás betiltása ellen.²⁰ Tisza ellenvéleménye sokkal inkább abból a politikai szándékból eredt, hogy ki akarta terjeszteni a magyar befolyást a balkáni területekre, semmint a szerbek támogatásából.²¹

Régóta gyakorlat volt, hogy a megszállás ideje alatt az ellenséges tartalmúnak tekintett jelképeket a megszálló hatóságok eltávolították, és a saját szimbólumaikat helyezték azok helyére, majd a későbbiekben ezek uralták a mindennapokat.²² Hillary Footitt a „névadás erejére” utalt ezzel kapcsolatban, a katonaságnak ugyanis amikor egy idegen ország területére lépett, „ténylegesen el kellett foglalnia annak terét, ráerőltetnie a saját maga földrajzát egy számára felettebb idegen területre”.²³ A megszállás ideje alatt bevezetett új nevek gyakran a megszállók jövőbeli ter-

17 Blumi, 2014; Scheer, 2009.

18 *„Das Nationalgefühl der Albaner soll unbedingt geschont werden.”* Schwanke, 1982. 106.

19 ÖStA-HHStA, Politisches Archiv [PA] I, Kt. 975, Konv. Einzelne Verwaltungsmaßnahmen, Hptm d. R. Julius Ledinegg an AOK NA-Abt., 24. 9. 1916.

20 ÖStA-HHStA, PA, Kt. 973, 32a, Serbien, Liasse Krieg, Vertreter des MdÄ in Serbien, Ludwig Graf Szechenyi, 18. 3. 1916, fol. 105f. Tisza szembeszállt a cirill írás bosznia-hercegovinai betiltásával is. Úgy vélte, hogy a tiltás csak növeli az elégedetlenséget a lojális lakosok között. Juzbašić, 2002–2003. 267.

21 Scheer, 2009. 210.

22 Scheer, 2011.

23 Footitt, 2012. 7.

veiről árulkodtak. Az I. világháború alatt például az olasz rezsim Szlovéniában, illetve a bolgár Macedóniában arra hivatkozott, hogy saját birodalmat épít, s ezeket a területeket annektálni kívánja, ezért saját hátországa közigazgatási rendszerét és kifejezéseit vezette be a megszállt területeken is.²⁴ Az osztrák–magyar megszállók nem törekedtek erre Szerbiában, Montenegróban és Albániában, noha több vezető személy, köztük Conrad is, Szerbia és Albánia bizonyos részeinek annektálását javasolta.

Az elnevezések megváltoztatása azonban, köszönhetően a megszállásnak, megtörtént. Emellett számos külső jele volt az idegen uralomnak. Amikor egy szerb vagy montenegrói a saját szülővárosában sétált, idegen egyenruhás katonákkal találkozott. A településeken fekete-sárga színű, kétfejű sasos lobogókkal váltották fel a közhivatalok épületein lévő zászlókat, az épületekben belül Ferenc József, a Habsburg uralkodó és a katonaság magas rangú személyeinek képeire cserélték a szerb és montenegrói uralkodók ábrázolásait. És amikor a polgárok gyufáért nyúltak, mert rá akartak gyújtani, a gyufásdobozon a kétfejű osztrák birodalmi sast látták.²⁵ Mivel az osztrák hatóságok bevezették a nyári időszámítást, a helybeliek, amikor megkérdezték tőlük: mennyi az idő, a válaszban hozzátették, hogy a mi időnk vagy a maguk ideje szerint („naš”, illetve „vaš”).²⁶ Az osztrák–magyar hatóságok a Monarchiában megszokott rendnek megfelelően bal oldali közlekedést vezettek be. Továbbá első intézkedésük volt, hogy átnevezzék azokat az utcákat, melyeknek korábbi elnevezését politikailag megfontolandónak („politisch bedenklich”) tartottak. A rendőrség végül csak 26 utca nevét változtatta meg,²⁷ s megmaradt a Dusán cár, valamint a Péter király és a Natália királynő utca elnevezés.²⁸

A cirill ábécé használatát nemcsak politikai okokból tiltották meg a nyilvános helyeken (hogy ellensúlyozzák az orosz befolyást), hanem amiatt is, mert a hatóságoknak csak kevés olyan emberük (cenzoruk) volt, aki el tudta olvasni a cirill írást. Ez utóbbi magyarázza, miért tiltották be a cirill betűs íráshasználatot a Habsburg-tartományokban. Magyarország déli részén (a mai Szerbia területén) a postákon, ahová a cenzori hivatal is telepítették, a háború kitörése után hónapokon keresztül minden további nélkül kidobták a cirill betűs leveleket. A cenzúráért felelős Hadfelügyeleti Hivatal (Kriegsüberwachungsamt) 1914 novemberében vizsgálatot indított az esetet illetően, s végül egyszerű magyarázatra jutott. A háború kitörése és a százezernyi ember bevonulása azt eredményezte, hogy a postahivatalokban nem voltak olyan képzett emberek, akik el tudták olvasni a cirill írást. A postai hivatalnokok ezért úgy döntöttek, hogy egyszerűen jobb kidobni a levelet, mintsem vállalni a kockázatot, hogy a levél Monarchia-ellenes tartalmú legyen, vagy titkos hadi információkat szolgáltatthasson az ellenség számára.²⁹ Az osztrák–magyar katonai rendőrség az első hónapokról készített jelentésében a következőkkel indokol-

24 Opfer, 2005; Svoljšak, 2012.

25 ÖStA-KA, Neue Feldakten [NFA], Kt. 1590. Verordnung vom 20. 10. 1916.

26 Wallisch, 1917. 95.

27 ÖStA-KA, Bildersammlung [BA], Erster Weltkrieg, Alben, Bd. 677. K.u.k. Militärpolizeikommando Belgrad 1915–1917, Kriegs-Ausstellung Wien, Juli 1917 [anlässlich „Ein Jahr Militärverwaltung in Serbien“ k.u.k.].

28 ÖStA-KA, Neue Feldakten [NFA], MGG S, Kt. 1629, Konv. MGG S Befehle 1917, Nr. 156, 26. 11. 1917.

29 Scheer, 2010. 97.; Juzbašić, 2002–2003. 267.

ta a cirill utcanévek eltüntetését a megszállt Szerbiában: *„Minden utcanév cirill betűkkel volt írva, amelyek számunkra teljesen érthetetlenek voltak.”* Egy 1917. júliusi rendőrségi jelentés szerint a kettős feliratoknak praktikus okai is lennének, az egymás mellett lévő cirill és latin betűs felirat lehetővé tenné, hogy valamennyi járókelő el tudja olvasni azokat. A javaslat szerepelt az említett jelentésben is, de csak mint ideiglenes megoldás, mert a hatóságok az összes nyilvános helyen lévő cirill betűs feliratot el akarták távolítani.³⁰

A frontvonal mögött az engedélyezett névváltoztatásokon kívül egyéb névadásokra is sor került. A Habsburg tisztek és közlegények különféle emlékhelyeket állítottak fel, amelyek a legtöbb esetben osztrák–magyar katonai parancsnokokról kapták a nevüket. A katonák ugyanúgy átnevezték a szökőkutakat és az épületeket is, mint az utcákat. Az engedély nélküli névadás folytatódott a megszállás idején is. A felső parancsnokok ellenezték az akciókat, és nem sokkal a megszállást követően utasításokat adtak ki, hogy megakadályozzák ezeket. A rendeletek kimondták, hogy csak a katonai kormányzat nevezheti el az új épületeket, s azokat a helyeket, amelyeket már átkereszteltek, jelenteni kellett. Kivételt csak azok a földrajzi nevek képeztek, amelyekért a helyi közösség volt felelős. Mindazonáltal, mivel a közösség vezetőire az alsóbb szintű megszálló hatóságok ellenségesen tekintettek, azt javasolták nekik, hogy kerüljék „az önkényes változtatásokat vagy a nem megfelelő elnevezéseket”, vagyis az orosz és szerb vezetőkről való elnevezést.³¹

A megszálló hatóságok politikai okokból igyekeztek eltávolítani a szerb és az orosz jelképeket a nyilvános terekről. Az ellenség mostani és korábbi uralkodóinak és családtagjaik képeit betiltották, az orosz cárt, az olasz és a szerb királyt hangsúlyosan is megnevezte egy 1916. májusi rendelet. Minden őket ábrázoló képet – miként a szövegben állt – „feltűnés nélkül” el kell távolítani.³² A rendelet végrehajtása bizonyára nehézségeket okozott az alsóbb hivatalnokoknak és katonáknak abban a tekintetben: hogyan menjenek be magánházakba és vegyék le a képeket anélkül, hogy az egész család és a szomszédok ne lássák meg őket?

Szerbiában és Montenegróban – mivel az ortodox egyház mindig szoros kapcsolatban állt a nemzetállammal – a királyért imádkoztak a templomokban, amit szintén megtiltottak.³³ Ezeken a tiltásokon – miként a cirill írás tekintetében – idővel enyhítettek, vagy teljességgel el is törölték őket. A királyért való imádkozás tilalma Montenegróban érvényben maradt, engedélyezték viszont, hogy a nyilvános épületekben és a magánterekben kifüggeszék a király és családtagjainak képeit.³⁴

Szerbiában a gregorián naptárt a julián naptár váltotta fel, bár a lakossághoz a korábbi kalendárium közelebb állt. A naplókban az emberek gyakran mind a

30 ÖStA-KA, BA, Erster Weltkrieg, Alben, Bd. 677.

31 ÖStA-KA, NFA, Kt. 1689, MGG Montenegro, 1916. Verlautbarungen, 30. 11. 1916, Nr. 75.

32 ÖStA-KA, NFA, 14. 5. 1916.

33 ÖStA-KA, NFA, Kt. 1628, MGG Serbien, Fasz. Priština, 3. 1. 1915.

34 HL, II. 468., k.u.k. MGG M, Kt. 1, Konv. Közlemények 1–86, Verlautbarung, Pkt. 13, 14. 5. 1916.

két naptárt használták, jelezve, hogy a mi vagy a mások ideje szerint.³⁵ Friedrich Wallisch író, aki hivatalos minőségben beutazta a megszállt területeket, 1917-ben propagandakönyvet adott ki a megszálló rendszerről és eredményeiről. Azt írta, hogy a katonai kormányzó Szerbiára és Montenegróra vonatkozó rendelete értelmében, amely előírta a naptárhasználat megváltoztatását, az egyházi ünnepek változatlanul ugyanazokon a napokon maradtak. Ezzel a rendelkezéssel a „hangulatot és a hagyományokat ápoljuk”.³⁶

„A harci büszkeség értelmetlen megsértése” – miként Kerchnawe a belgrádi emlékmű lebontásával kapcsolatban kifejezte – többször, egyéb módokon is előfordult. Nem sokkal azután, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia elfoglalta Montenegrót, a katonai főkormányzó parancsot adott, hogy távolítsák el II. Péter Petrović Njegoš herceg maradványait a Lovćen hegyen lévő mauzóleumból, mert a sírt a megszállók „ellenséges nemzeti szimbólumnak” („*feindliches Nationalsymbol*”) tekintették. A másik indokuk az volt, hogy meg akarják erősíteni ezt a stratégiai fontos pontot. Az eset nemzetközi vitát váltott ki az osztrák–magyar megszállási politikával kapcsolatban. Gustav von Hubka lovag, aki a megszállás előtt katonai attasé volt Cetinjében, a montenegrói fővárosban, majd később pedig a katonai kormányzóság vezetője lett, 1947-ben, „*A Fekete-hegyek utolsó uralkodója. Vitairat I. Miklós, Montenegró királya emlékének megőrzésére*” címmel írt tanulmányában egy olasz újságírórt idézett, aki azt állította, hogy „Bécsben a sír nagyobb gyanakvást és több bosszúságot okozott, mint Miklós király csapatai”. Bár a cetinjei érsek tiltakozott, az uralkodó földi maradványait egy cetinjei kolostorba vitték. „Ez az akció – állapította meg Hubka – nagy döbbenetet váltott ki a lakosság körében.”³⁷

Harc az ellenséges kulturális befolyással szemben

Ezen intézkedések esetében, miként a következőknél is, igen gyakran hiányzott a stratégiai megfontolás, bár jó néhány közülük megegyezett a háború előtti elképzelésekkel, illetve a válságok és háború esetére készített tervekkel (például a szerb nacionalizmussal szemben). Egyik rendelkezés sem számolt olyan nagy nemzetközi felháborodással, mint amit a cirill ábécé betiltására tett kísérlet váltott ki. A megszállók kezdetben az elfoglalt területeken be akarták tiltani a cirill ábécét, mivel a döntéshozók úgy vélték, ez a legerősebb jelkép, amely a lakosokat a szerb nacionalizmushoz és az orosz politikához köti.³⁸ A hatóságok viszont gyorsan szembesültek azzal, hogy a cirill írás kiküszöbölését nehéz elérni. Az olvasás- és írástudás alacsony fokú volt Szerbiában, és azok pedig, akik írástudók voltak, a cirill ábécét ismerték. A cirill írás használatát ezért teljességgel nem tiltották be, de a megszálló hatóságok „al-

³⁵ Knežević, 2006.

³⁶ Wallisch, 1917. 95.; *Verordnungsblätter*, 8. 5. 1916.

³⁷ „...in Wien mehr Argwohn und mehr Verdruss auslöste, als die Truppen des Königs Nikolaus. [...] Dieses Vorgehen löste bei der Bevölkerung große Bestürzung aus.” Hubka, 1947. 50.

³⁸ Stjepan Sarkotić, Bosznia-Hercegovina horvát származású kormányzója azt állította, hogy a cirill írás – „egy ellenséges idegen ország ábécéje” – az ellenség szimbóluma. Juzbašić, 2002–2003. 269.

kormányában” (*Allgemeine Grundzüge*) az állt, hogy korlátozni kell, s csak olyan mértékig szabad engedni, amennyire a mindennapi gyakorlati életben szükséges.³⁹ 1916 februárjában a kormányzat utasította az altiszteket, hogy bátorítsák az idősebb embereket, tanulják meg a latin ábécét.⁴⁰ Arra viszont nem tettek semmilyen ajánlást, hogyan hajtsák végre ezt a parancsot a gyakorlatban.

Az osztrák–magyar katonai kormányzóság széles körű, bonyolult bürokratikus rendszert vezetett be Montenegróban és Szerbiában, amely igényelte az írástudást. Majdnem mindenkinek, aki egy másik városba akart utazni, útlevelet kellett kérnie, függetlenül attól, hogy tudott vagy sem írni-olvasni. Amikor a parasztok a terményeiket beszolgáltatták, elismervényt kaptak, amit be kellett mutatniuk a megszálló hatóságnál, hogy az árut kifizessék. A montenegrói katonai kormányzó nem vette figyelembe a lakosság írni-olvasni tudását, és 1916 áprilisában parancsba adta, hogy csak a latin betűs írást lehet használni az osztrák–magyar hivatalokkal folytatott levelezés során. Az utasítást a következőkkel indokolta: „A cirill írás használata a lakosság által, mivel ezt az írást a k. u. k. parancsnokok kellőképpen nem ismerik, megnehezíti az ügymenetet, s ily módon késlelteti a polgárok kéréseinek és panaszainak elintézését.”⁴¹ A levéltári források nem jelzik, hogyan tájékoztatták erről a lakosságot. Minden bizonnyal – az akkoriban szokásos módon – kiragasztották a felhívást az épületek falára, vagy pedig kinyomtatták az újságokban – és csak a latin ábécét használták.

Az egyik ok, ami miatt a cirill betűs írás tiltása hamar enyhült, arra vezethető vissza, fontos volt, hogy a megszálló rezsim bürokratikus rendszere rendeltetésszerűen működjön. A katonai közigazgatás alapelveit tartalmazó 1916. januári dokumentum (*Allgemeine Grundzüge für die Militärverwaltung in Serbien*) nem említi a cirill írást, minden bizonnyal azért, mert a megszállók nem számítottak további vitákra az ábécét illetően. A megszállás első hónapjainak tapasztalatai viszont arra kényszerítették a hatóságokat, hogy új szabályozást vezessenek be. Az új változatban a helyiek javára döntöttek, eszerint egyes esetekben a lakossággal való levelezésben a latin és a cirill írást azonos módon kell használni („Der Bescheid an die Partei ist jedoch in diesen Fällen gleichlautend in lateinischer und cyrillischer Schrift auszufertigen”). Ezt a passzust azután az alapvető rendelkezések harmadik, 1916. szeptemberi módosított változatából kivették.⁴² A törlés okát nem említették, de valószínűleg a képzett személyzet hiánya, ami a hónapok során egyre súlyosabb problémát jelentett, állt a döntés hátterében. A lakosság

39 „...auf jenes Maß beschränkt werden, das nach dem praktischen Bedürfnisse unbedingt erforderlich war.” Jungerth, 1918. 12.

40 ÖStA-KA, Armeoberkommando [AOK], Qu. Abt., MGG S, Kt. 2379, Fasz. Militärverwaltung. Akt Nr. 18312, 24. 2. 1916.

41 „Der Gebrauch der Cyrillica durch die Bevölkerung erschwert infolge Unkenntnis dieser Schrift seitens der k.u.k. Kommanden unnötig den Dienstbetrieb und verzögert daher die Erledigung der Bitten und Beschwerden der Bürger.” Lásd: *Kundmachungen*, 15. 4. 1916. Bosznia-Herecegovinában is vitákat váltott ki 1878-tól kezdődően, miként viszonyuljanak a cirill betűs íráshoz: elfogadják vagy pedig elutasítják a cirill ábécével írt iratokat a közigazgatásban. Végül engedélyezték a cirill betűs levelezést. Juzbašić, 2002–2003. 247.

42 *Allgemeine Grundzüge*, September 1916. 10.

1. kép. Iskolai tanterem
a megszállt Szerbiában

azonban egyelőre „még” írhatott cirill betűs leveleket az osztrák–magyar parancsnokságnak.⁴³ A tiltást – annak ellenére, hogy a Habsburg megszállóknak nem volt elég számú emberük, aki el tudta olvasni a cirill írást – végül gyakorlati okokból szüntették meg: szükségessé vált, hogy a hatóságok eredményesebben kommunikáljanak a lakossággal, ugyanis annak következtében, hogy a szerbeknek és montenegróiaknak hosszan kellett várni egy válasza, a hivatali ügyintézés lelassult.

Amikor a szerb iskolákat 1916 tavaszán ismét megnyitották, a tanítók főképpen a Habsburg-tartományokból jöttek (nemcsak szerbek, hanem horvátok, szlovének és mások is, akik tudtak szláv nyelven). Ők a latin ábécét használták, amely közelebb állt hozzájuk, s könnyebben tudták tanítani is (1. kép).⁴⁴ A megszállás első időszakában csak a latin ábécét volt szabad tanítani az iskolákban.⁴⁵ A Habsburg-birodalomban számos helyen cirill betűs tankönyvekből is oktattak, de ezeket nem lehetett bevinni a megszállt Szerbiába, mivel használatuk be volt tiltva,⁴⁶ ennek következtében az osztrák–magyar uralom egész időszaka alatt nem volt elegendő tankönyv az országban. Milovan Đilas későbbi jugoszláv politikus és író kisiskolás volt a megszállt Montenegróban. „Ország jog nélkül” című könyvében a következőket írta ezekről az évekről: „Tankönyvemnek szerény címe volt: Ábécés-könyv a népiskolák számára. Az ábécés-könyv csak latin betűket tartalmazott. Az idő-

43 Jungerth, 1918. 12.

44 Az képen jobbról Ferenc József császár tekint le a gyermekekre, míg a kislány latin betűkkel a következő szavakat írja a táblára: *majka, otac, brat* (anya, apa, fivér). Forrás: ÖStA-KA, BA, Serbien, Kt. 22, Nr. 3425, Schule Loznica, während des Unterrichts, I. und II. Klasse, Mädchen.

45 ÖStA-KA, AOK, 24. 2. 1916.

46 Az okkupáció idején Bosznia-Hercegovinában is hasonló vita folyt arról, hogy miként lehet visszaszorítani a cirill betűs írást, s használatát csak a felekezeti osztályokra és a középiskolára korlátozni. A cirill ábécét nemcsak a megszállt országok iskoláiban tiltották be, hanem 1914 végén Horvátországban is. Juzbašić, 2002–2003. 248., 264.

sebb tanulók a régi könyvekből titokban mégis megtanították nekünk a cirill ábécét. Tanítónk, aki ugyanúgy, mint mi, éhezett, tudta, s szándékosan elnézte ezt. A latin betűs ábécés könyv és a császár képe a falon nem az egyetlen jelei voltak a forrongó politikai helyzetnek.”⁴⁷

Az ifjú Đilas tanítója egy osztrák–magyar tiszthelyettes volt, aki minden biznnyal ismerte a megszállási politikát. A hadsereg-főparancsnokság tartott attól, hogy egy túl szigorú tiltás ellenséges reakciókat vált ki a helyi lakosságból, s ezért kötött kompromisszumot az iskolák esetében. Azoknak a tanulóknak, akik el tudták olvasni a vallásos könyveket, tudományos tantárgyként bevezették a cirill írást.⁴⁸ 1916. július 24-én a hatóságok elrendelték, hogy az iskolai utasításokat csak latin betűkkel lehet kiadni, de a régi szláv cirill írást az ortodox vallásoktatás kereteiben tanítani kell.⁴⁹

A megszállás kezdetén a cirill betűs írást betiltották, illetve korlátozták mind az iskolákban, mind pedig a hivatali kommunikációban. Ennek folytán az 1916. május 5-i hadsereg-főparancsnoksági utasítást csak a katonai kormányzóság engedélyével lehetett cirill betűkkel közzétenni. Az utasítás előírta, hogy a megszálló hatóságok rendeleteit cirill és latin betűkkel egyaránt nyomtassák ki.⁵⁰ 1917 novemberében a katonai kormányzóság hirdetni kezdte az éves naptárát, amely német, magyar és szerb-horvát nyelven jelent meg, s azt is jelezte, hogy mind a Gergely-, mind a Julianus-naptár szerint kiadták a kalendáriumot, az utóbbit cirill betűkkel is, s a naptári rész és a kommentárok egyes részeit cirill betűkkel nyomtatták.⁵¹

Ez előbbi példák mutatják, hogy bár a megszállók civil és katonai hatalommal rendelkeztek a helyi lakosság felett, amellyel az ellenséges kultúrát is korlátozni kívánták, makacs ellenkezéssel találkoztak, ami arra kényszerítette a kormányzóságot, hogy néhány intézkedésével idővel hagyjon fel. Bizonyos rendelkezések felfüggesztésének nem pusztán politikai okai voltak, hanem inkább az, hogy egyes intézkedések veszélyeztették a hatóságok hivatali rendszerének zavartalan működését. A megszálló rendszer emellett még tartott a lakosság növekvő ellenállásától. Végül soron nem az ellenséges kultúra volt, amelyik eltűnt, hanem a megszálló rezsim első hetekben hozott merev intézkedései.

47 „Mein Schulbuch trug den bescheidenen Titel: Fibel für die Volksschule. Die Fibel enthielt nur Buchstaben in lateinischer Schrift. Inseheim lehrten uns jedoch die älteren Schüler aus alten Büchern das cyrillische Alphabet. Unser Lehrer, der wie wir Hunger litt, wusste es, er übersah es. Die Lateinschriftfibel und das Kaiserbild an der Wand blieben nicht die einzigen Einbrüche der brodelnden politischen Situation” Djilas, 1958. 88.

48 ÖStA-HHStA, PA I, Kt. 974, Liasse Serbien, MGG S an AOK 24. 8. 1918.

49 Verordnungs-Blatt, 24. 7. 1916.

50 Verordnungs-Blatt, 5. 5. 1916.

51 ÖStA-KA, NFA, MGG S, Kt. 1628, Fasz. Militärgeneralkommando-Befehle. Befehl Nr. 150, 14. 11. 1917.

A nemzeti jelképek támogatása

A szándék, hogy az Adriai-tenger mentén az olasz földrajzi neveket megváltoztassák, nemcsak Albániára terjedt ki, hanem Montenegróra és Dalmáciára is. 1916 közepén a hadsereg-főparancsnokság utasította az alárendelt parancsnokságokat, hogy a külső és belső levelezésben az olasz helységnevek helyett inkább a horvát elnevezéseket használják, így például Zadart Zara, Šibeniket Sebenico, Kotort Cattaro helyett. Hogy elkerüljék a félreértéseket és bonyodalmakat, 1917 júliusáig engedélyezték, hogy a régi neveket zárójelben feltüntessék.⁵² Habsburg tisztok, akik memoárjaikban olasz földrajzi neveket használtak, megjegyezték, hogy ez a politika kevés eredménnyel járt. A Balkánon szolgáló Joseph Stürgkh is Spalatót írt Split helyett,⁵³ s nem ő volt az egyetlen.

Nem a katonai szempont volt az átnevezések egyetlen oka. 1916-ban az Osztrák Tudományos Akadémia Balkán Bizottsága meghívót küldött a dalmáciai helynevekkel foglalkozó bizottság számára (*Kommission für Ortsnamen in Dalmatien*).⁵⁴ A balkáni toponímiák iránti tudományos érdeklődés már a háború előtt is jelen volt, ezt mutatja Peter Skok professzor személye is. Skok, aki kezdetben tanár volt Banja Lukában, majd a zágrábi egyetem nyelvészprofesszora lett, már 1912-ben javasolta, hogy tanulmányozzák a velencei hatást a dalmáciai helynevek esetében.⁵⁵ Skokot követve több kutató expedíciót indított Albániába, majd pedig az Osztrák Tudományos Akadémia több tudósa felismerte a lehetőséget, hogy a hadsereg égisze alatt Albániába mehet. Nem sokkal az 1916. januári okkupációt követően geológusok, botanikusok, művészettörténészek, etnológusok, régészek és nyelvészek hivatalos engedéllyel, a hadsereg irányítása és védelme alatt a Balkánra utaztak.⁵⁶ Egyéb tevékenységük mellett albán műalkotásokat „mentettek meg”, amelyeket a háború után felhasználtak az Albán Nemzeti Múzeum létrehozásához.

A dalmáciai olasz városnevek sorsa megismétlődött az albániai városok esetében is. 1916 márciusában a Habsburg megszálló erők úgy rendelkeztek, hogy ezentúl semmilyen földrajzi elnevezést, beleértve a „törzsi” neveket is, nem lehet olaszul megadni, és inkább az albán kifejezések német fordítását kell használni, a régi megnevezéseket pedig zárójelben lehetett jelölni. Az említett utasítás szerint a listát, amely a régi és az új neveket tartalmazta, közzé kellett tenni. 1916-ban, néhány hónappal azután, hogy I. Károly követte Ferenc Józsefet a Habsburg-trónon, az új uralkodó visszavonta a helységnevekkel kapcsolatos rendelkezést, és azt parancsolta, hogy ismét a régi toponímiákat alkalmazzák a megszállt országokban.⁵⁷ Kezdetben a Scutari olasz városnevet nem lehetett használni, helyette a Schkodra

52 HL, 31. 7. 1916.

53 Stürgkh, 1922. 40.

54 AÖAW, Balkan-Kommission, Kt. 1: Konv. A4, Einladung der Balkan-Kommission zur Kommission für die Ortsnamen in Dalmatien etc. am 16. 11. 1916. Lásd még: Marchetti, 2013.

55 AÖAW, Konv. C1.

56 Kerchnawe, 1928b. 301–302.

57 HL, II. 468., k. u. k. MGG M, Kt. 1, Konv. Közlemények 1–86., Verlautbarungen Nr. 82 des MGG M, 20. 12. 1916.

K. u. k. Armeeoberkommando.			Beilage.
Zu K. Nr. 5514.			
Italienische Bezeichnung	Albanesischer Name	Deutsche Umschreibung	
Scutari	Shkodër-dra	Schkodra	
San Giovanni di Medua	Sh'njin-i	Schenjin	
Bojana	Bunë-na	Buna	
Alessio	Lesh-i	Lesch	
Dulcigno	Ulquin-i	Ultschin	
Durazzo	Durc-i	Durz	
Sasso bianco	Shkamb i Durc-it	Schkamb (Felsen) v. Durz	
Valona	Vlorë-ra	Vlora	
Saseno	Sasani	Sasan	
Klementi	Kelmend-i	Kelmend	
Ipek (türkisch)	Pejë-ja	Peja	

2. kép. Az albániai városok megnevezése a hadsereg-főparancsnokság által közreadott listán

formát kellett írni, ugyanígy Vlorát Valona helyett (2. kép),⁵⁸ majd ismét a Skutari lett a kívánatos megnevezés, az olasz név német változata.⁵⁹

Veith György osztrák–magyar tiszt hivatalos jelentését az albániai hadjáratról egy az Albánia megszállásával kapcsolatos osztrák koncepciót érintő megjegyzéssel kezdte. Azt írta: „mint barátok és felszabadítók mentünk az országba” („*man war als Freund und Befreier ins Land gekommen*”). Az I. világháború után az Albániában szerzett katonai tapasztalatokról készített jelentésében pedig azt hangsúlyozta, hogy segítettek az albánoknak „megtisztítani” az országot a korábbi megszállóktól, vagyis az olaszoktól, majd azzal folytatta, ugyanez kell hogy történjen az olasz kulturális nyomokkal (*Kulturspuren*) is, hogy elősegítsék Albánia függetlenségét.⁶⁰

Az albán kultúra támogatása a Monarchia részéről közvetlenül a megszállást követően megkezdődött. Pont annak az ellenkezője történt, mint ami Montenegróban és Szerbiában, ahol szintén éltek albánok. 1916 szeptemberében, csaknem kilenc hónappal a katonai igazgatás bevezetése után Julius Ledinegg, Mitrovica (ma Kosovska Mitrovica) civil parancsnoka jelentést küldött a hadsereg-főparancsnokság hírszerző részlegének a Habsburg megszálló politikáról „Új-Szerbiában”. Azt írta, a

58 Forrás: ÖStA-KA, NFA, Kt. 1628, MGG, 28. 3. 1916.

59 ÖStA-KA, NFA, Kt. 1628, MGG Serbien, Fasz. oranger Ordner, MGG Befehl Nr. 11, 27. 1. 1917.

60 HL, Manuskripte/TGY Jegyzetek, Nr. 544, Veith György, Der Feldzug in Albanien 1916–1918. 22.

megszállók úgy viszonyulnak a dél-szerbiai területhez, mint egy ellenséges országhoz („Feindesland”), s nem úgy tekintenek rá, mint egy volt török tartományra.⁶¹ Ledinegg úgy vélte, hogy az egykori török tartomány lakosaival hasonlóan kell bánni, mint az albániaiakkal, vagyis megszállt barátként. Véleménye sok osztrák–magyar tiszttel egyezett, akik számára ez a régió az Oszmán Birodalom integráns része volt, noha Szerbia és Montenegró 1912-ben, az első Balkán-háborúban elfoglalta. Számos tiszt jól ismerte a Szandzsákot, mivel 1908 előtt ott szolgált, s akkoriban olyan tapasztalatokat szerzett, hogy a muszlim lakosság barátságos és segítőkész, s ezért sajnálta az első Balkán-háború kitörését.⁶² Ledinegg azt kérte, tanúsítsanak támogatóbb magatartást az albánokkal és muszlimokkal szemben, akik a mostani harcok során is segítették az osztrák–magyar csapatokat. Ellenezte Szerbia „horvátosítását”, amit a katonai hatóságok a megszállás első hónapjaiban szorgalmaztak, de amivel 1916 nyarán felhagytak. Ledinegg az albán nyelv használatát támogatta – a horváttal szemben – Szerbia albán nyelvű területeinek iskoláiban.⁶³

A bécsi katonai hatóságok kizárólag amiatt tartották sikeresnek a megszálló rendszert Szerbiában, mert nyersanyagforrást és munkaerőt biztosított a Monarchia számára. „A királygyilkosok országa a tej és méz országává vált”, miként a történész Jonathan Gumz megjegyezte.⁶⁴ A katonai vezetők nem törődtek különösebben ennek a kizsákmányoló politikának a következményeivel, sem pedig azzal, hogy mennyire kedvezőtlenül hat a szerbekre és a montenegróiakra kisebbségeik támogatása.

*

Az osztrák–magyar intézkedések, hogy ellensúlyozzák az ellenséges kulturális hatásokat a Balkánon, kezdettől fogva hatástalanok voltak. A megszállók rendelkezései, amikor „ellenségesnek” minősítették a megszállt területek kulturális jelképeit, súlyosan korlátozták a lakosság lehetőségeit, hogy ápolja kultúráját. Főképpen gyakorlati okai voltak annak, hogy idővel ezeken a rendelkezéseken enyhítettek. Sőt időnként még a megszálló hatóságok is használták a betiltott cirill ábécét felhívásaikban annak érdekében, hogy a helyi népesség megértse az előírásokat.

Bár az olasz helyneveket betiltották Albániában, Montenegróban és a dalmát tengerparton, azok használata gyakoribb maradt, mint a horvát vagy albán megfelelőiké. Az Osztrák–Magyar Monarchia mindössze két és fél évig tartotta Albániát, Montenegrót és Szerbiát megszállása alatt, túl rövid ideig ahhoz, hogy hosszú távú politikai változásokat lehessen elindítani. Az említett példák mindazonáltal rámutatnak arra, hogy a belpolitika hatással van a megszálló politikára. Számos intézkedést, amelyet Ferenc József idején vezettek be, az új uralkodó, I. Károly 1916 novemberében, Ferenc József halálát követően eltörölt. Az elnyomó intézkedések visszavonásának másik oka az volt, hogy azok veszélyeztették a hivatalok eredményes működését.

61 ÖStA-HHStA, PA I, Kt. 975, Konv. Einzelne Verwaltungsmaßnahmen, Hptm d. R. Julius Ledinegg an AOK NA-Abt. 24. 9. 1916.

62 Scheer, 2013.

63 ÖStA-HHStA, PA, 24.9.1916; HL, Personalia, Kt. 161, Suhay Imre, Tagebuch Nr. 5, 15. 4. 1917; ÖStA-HHStA, PA, 18. 3. 1916.

64 Gumz, 2009. 3.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan levéltári források

AÖAW = Archiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Wien)

HL = Hadtörténelmi Levéltár (Budapest)

ÖStA-KA = Österreichisches Staatsarchiv. Kriegsarchiv (Wien)

AOK = Armeeoberkommando

BA = Bildersammlung

NFA = Neue Feldakten

NL = Nachlasssammlung

ÖStA-HHStA = Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien)

KA = Konsulatsarchiv

PA = Politisches Archiv

2. Kiadatlan kézirat

Hubka

1947 Hubka von Czerncitz, Gustav: *Der Schwarzen Berge letzter Gospodar. Eine Streifschrift zur Ehrenrettung König Nikolaus I. von Montenegro*. Wien, Unveröff. handschriftl. Manuskript. ÖStA/NL, B/61:1–18, Nr. 10).

3. Kiadott források és szakirodalom

Blumi

2008 Blumi, Isa: *Reinstating the Ottomans: Alternative Balkan Modernities, 1800–1912*. New York, 2011.

2014 Blumi, Isa: Albania. In: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Eds.: Daniel, Ute–Gatrell, Peter–Oliver, Janz et al. <http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/albania>. 2014.

Cetnarowicz

2008 Cetnarowicz, Antoni: *Die Nationalbewegung in Dalmatien im 19. Jahrhundert. Vom „Slawentum“ zur modernen kroatischen und serbischen Nationalidee*. Frankfurt, 2008.

Deusch

2008 Deusch, Engelbert: *Das österreichisch(–ungarische) Kulturprotektorat im albanischen Siedlungsgebiet*. Wien, 2008. (IDM Kulturführer.)

Djilas

1958 Djilas, Milovan: *Land ohne Recht*. Köln, 1958.

Footitt

2012 Footitt, Hilary: Introduction. In: *Languages and the Military: Alliances, Occupation and Peace Building*. Eds.: Footitt, Hilary–Kelly, Michael. Basingstoke, 2012. 1–11.

Fried

2012 Fried, Marvin Benjamin: The Cornerstone of Balkan Power Projection. Austro–Hungarian War Aims and the Problem of Albanian Neutrality, 1914–1918. In: *Diplomacy & Statecraft*, 23. (2012) 3. sz. 425–445.

Gumz

2009 Gumz, Jonathan E.: *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia*. Cambridge, 2009.

Haselsteiner

1996 Haselsteiner, Horst: *Bosnien-Herzegovina: Orientkrise und südslavische Frage*. Wien, 1996. (Buchreihe des Instituts für den Donauraum und Mitteleuropa, 3.)

Judson

2006 Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge, Mass., 2006.

Jungerth

1918 Jungerth, Michael: *Entstehung und Organisation des k.u.k. MGG für Serbien*. Belgrad, 1918.

Juzbašić

2002–2003 Juzbašić, Dževad: Die Sprachenpolitik der österreichisch-ungarischen Verwaltung und die nationalen Verhältnisse in Bosnien-Herzegowina, 1878–1918. In: *Südost-Forschungen*, 61–62. (2002–2003) 235–272.

Kerchnawe

1928a Kerchnawe, Hugo: Die k.u.k. Militärverwaltung in Serbien. In: *Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten*. Hrsg. v. Kerchnawe, Hugo. Wien, 1928. (Carnegie-Stiftung für internationalen Frieden, Abteilung Volkswirtschaft und Geschichte) 53–269.

1928b Kerchnawe, Hugo: Die Militärverwaltung in Montenegro und Albanien. In: *Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten*. Hrsg. v. Kerchnawe, Hugo. Wien, 1928. (Carnegie-Stiftung für internationalen Frieden, Abteilung Volkswirtschaft und Geschichte) 270–304.

Klabjan

2011 Klabjan, Borut: „Scramble for Adria”: Discourses of Appropriation of the Adriatic Space before and after World War I. In: *Austrian History Yearbook*, 42. (2011) 16–32.

Knežević

2006 Knežević, Jovana: *The Austro-Hungarian Occupation of Belgrade during the First World War: Battles at the Home Front*. Phil. Diss. Yale. New Haven, 2006.

Kundmachungen

1916 *Kundmachungen und Verlautbarungen des k.u.k. Militär-General-Gouvernements in Montenegro in der Zeit von 1. März bis 31. Oktober 1916*. Cetinje, 1916.

Löhr

2010 Löhr, Hanns Christian: *Die Gründung Albaniens: Wilhelm zu Wied und die Balkan-Diplomatie der Großmächte 1912–1914*. Frankfurt, 2010.

Marchetti

2013 Marchetti, Christian: *Balkanexpedition. Die Kriegserfahrung der österreichischen Volkskunde – eine historisch-ethnographische Erkundung*. Tübingen, 2013. (Untersuchungen des Ludwig Uhland-Instituts der Universität Tübingen, Bd. 112.)

Mitrović

2007 Mitrović, Andrej: *Serbia's Great War 1914–1918*. West Lafayette, Ind., 2007.

Monzali

2009 Monzali, Luciano: *The Italians of Dalmatia: From Italian Unification to World War I*. Toronto, 2009.

Okey

2007 Okey, Robin: *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg „Civilizing Mission” in Bosnia, 1878–1914*. Oxford, 2007.

Opfer

2005 Opfer, Björn: *Im Schatten des Krieges. Besatzung oder Anschluss – Befreiung oder Unterdrückung? Eine komparative Untersuchung über die bulgarische Herrschaft in Vardar-Makedonien 1915–1918 und 1941–1944*. Münster, 2005. (Studien zur Geschichte, Kultur und Gesellschaft Südosteuropas, 3.)

Reill

2012 Reill, Dominique Kirchner: *Nationalists Who Feared the Nation: Adriatic Multi-nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste and Venice*. Stanford, 2012.

Scheer

2009 Scheer, Tamara: *Zwischen Front und Heimat: Österreich–Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg*. Frankfurt, 2009. (Neue Forschungen zur ostmittel- und südosteuropäischen Geschichte, 2.)

2010 Scheer, Tamara: *Die Ringstraßenfront – Österreich–Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkriegs*. Wien, 2010. (Schriftenreihe des Heeresgeschichtlichen Museums, 15.)

2011 Scheer, Tamara: Manifestation österreichisch–ungarischer Besatzungsmacht in Belgrad (1916–1918). In: *Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. Perspektiven der Forschung*. Hrsg. v. Angelow, Jürgen. Berlin, 2011. 211–239.

2013 Scheer, Tamara: „Minimale Kosten, absolut kein Blut!”: Österreich–Ungarns Präsenz im Sandžak von Novipazar (1879–1908). Frankfurt, 2013. (Neue Forschungen zur ostmittel- und südosteuropäischen Geschichte, 5.)

2014 Scheer, Tamara: The Perfect Opportunity to Shape National Symbols? Austro–Hungarian Occupation Regimes during the First World War in the Adriatic and the Balkans. In: *Acta Histriae*, 22. (2014) 3. sz. 677–694.

Schwanke

1982 Schwanke, Helmut: *Zur Geschichte der österreichisch–ungarischen Militärverwaltung in Albanien*. Univ. Diss. Wien, 1982.

Strupp

1914 Strupp, Karl: *Das internationale Landkriegsrecht*. Frankfurt am Main, 1914.

Stürgkh

1922 Stürgkh, Josef: *Politische und Militärische Erinnerungen*. Leipzig, 1922.

Svoljšak

2012 Svoljšak, Petra: The Language Policy of the Italian Army in the Occupied Slovenian Territories, 1915–17. In: *Languages and the Military: Alliances, Occupation and Peace Building*. Eds.: Footitt, Hilary–Kelly, Michael. Basingstoke, 2012. 70–85.

Verordnungs-Blatt

1916 *Verordnungs-Blatt der k.u.k. Militärverwaltung in Serbien*, 22. 3. 1916 – 31. 12. 1916.

Verordnungsblätter

1916–1918 *Verordnungsblätter der k.u.k. Militärverwaltung in Montenegro*, 19. Mai 1916 – 9. 9. 1918.

Wallisch

1917 Wallisch, Friedrich: *Die Pforte zum Orient. Unser Friedenswerk in Serbien*. Wien, 1917.

Wingfield-Klabjan

2013 Wingfield, Nancy M.-Klabjan, Borut: Introduction to Forum on Continuity and Change in South-Central Europe, 1914–1920. In: *Acta Histriae*, 21. (2013) 4. sz. 729–734.

TAMARA SCHEER

THE PERFECT OPPORTUNITY TO SHAPE NATIONAL SYMBOLS?

AUSTRO-HUNGARIAN OCCUPATION REGIMES DURING THE FIRST WORLD WAR IN THE ADRIATIC AND THE BALKANS

Austria-Hungary incorporated parts of the Balkans and the Adriatic coast where it had long faced the Ottoman Empire only to have the Ottoman opposition replaced by Italy, Russia, and Serbia during the nineteenth century. Austria-Hungary occupied Montenegro as well as parts of Serbia and Albania during the First World War. In the occupied countries its army sought to counter enemy influence, especially that of Russia and Italy. In enemy states such as Serbia and Montenegro, Habsburg authorities introduced bans on some cultural symbols, including the Cyrillic alphabet. In Albania, which was classified as an occupied friendly state, the Habsburg occupiers supported Albanian culture to diminish Italian influence, including for example the changing of place names. The article shows that even when the occupier held administrative authority, measures it enacted could fail. The primary reason for failure was not purely political but lay rather in the fact that the measures endangered the smooth functioning of the occupation regimes' bureaucratic system.

CONTENTS

The Great War and the Balkans (László Bíró)	345
<i>Studies</i>	
Krisztián Csaplár-Degovics: The Reasons for the Outbreak of World War I and the Serbian Historiography	349
Gábor Demeter: Expansionism or Self-defence? The Plans of the Austro-Hungarian Diplomatic Circles towards Serbia (1913–1915)	391
Igor Grebenkin–Petr Akulshin: World War I and Russia’s National Interests: From “Pan-Slavism” to Proletarian Internationalism	409
Tamara Scheer: The Perfect Opportunity to Shape National Symbols? Austro-Hungarian Occupation Regimes during the First World War in the Adriatic and the Balkans	419
Balázs Balatoni: Troublemakers: The Balkan Committee and the Reforms in Macedonia (1903–1908)	437
Péter Pál Kránitz: Russian and Armenian Refugees and Refugee Policies in East Europe after the First World War, with a Special Regard to Hungary	461
<i>Book Reviews</i>	
Stand or Fall? Austrian Policy during the First World War (Enikő Gyarmati)	485
European War 1914: Necessity or Chance (László Bíró)	489
War in Peacetime: Armed Conflicts after the First World War (Zoltán Sz. Bíró)	494
Alternatives to Modernity and Impact of Agrarianism on Peasant Society (János Fritz)	499

SZERZŐINK

Akulsin, Pjotr Vlagyimirovics, a történettudomány doktora, egyetemi tanár, Rjazanyi Állami Egyetem (Рязанский государственный университет им. С. А. Есенина) • Balatoni Balázs, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem BTK • Bíró László, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Csaplár-Degovics Krisztián, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Demeter Gábor, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Fritz János, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem BTK • Grebenkin, Igor Nyikolajevics, a történettudomány doktora, egyetemi tanár, Rjazanyi Állami Egyetem (Рязанский государственный университет им. С. А. Есенина) • Gyarmati Enikő, doktorandusz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger • Kránitz Péter Pál, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem • Scheer, Tamara, PhD, posztdoktori ösztöndíjas, Ludwig Boltzmann-Institut für Historische Sozialwissenschaft/Institut für Osteuropäische Geschichte Universität Wien • Sz. Bíró Zoltán, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáman: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

Nemzeti Kulturális Alap